

Anmeldelser

C. Rise Hansen *Ydre Mission Arkivfortegnelser*. Vejledning i benyttelse af Rigsarkivets samling til dansk ydre missions historie. (= Studier i Kristen Mission og Kulturpolitik. Bd. 1). Rigsarkivet/GAD. 1988. 263 s. Kr. 148,-.

Ydre Mission eller hedningemissionen, som man kaldte det i gamle dage, blev i Danmark varetaget af en mængde store og små missionselskaber, hvoraf en del med tiden blev sammensluttet med det største og ældste, Dansk Missionselskab, stiftet i 1821.

Gennem mange år har Rigsarkivet indsamlet og registreret ydre missions arkivalier herunder mange personarkiver. Fra 1972 kom indsamlingen af arkivalier af privat proveniens til at høre under den nyoprettede 4. afdeling, der foruden personarkiver også omfatter selskabers og organisationers papirer.

I perioden 1981–1987 blev der under ledelse af forhenværende arkivar Carl Rise Hansen udarbejdet registraturer over en række danske missionselskaber, hvoraf nogle i årenes løb blev samlet i Det danske Missionselskab, samt lavet en udførlig registratur over dette selskabs mange afleverede arkivalier.

Med de mange forskelligartede afleveringer over en lang årrække er det forståeligt, at det har været svært at få de til tider temmelig uordnede arkiver systematiseret og gjort tilgængeligt for missionshistorikere og andre, der interesserer sig for ydre missions historie.

Det er derfor glædeligt, at en større del af 4. afdelings arbejde med disse organisationers arkivfortegnelser nu bliver udgivet samlet i forbindelse med Statens Forskningsråds initiativ »Kristen Mission og Kulturpolitik 1820–1979«, hvor »Ydre Mission Arkivfortegnelser« udsendes som nr. 1 i serien »Studier i Kristen Mission og Kulturpolitik«.

Bogens første del består af et optryk af den tidligere offentliggjorte »Oversigt over arkivalier i Det danske Rigsarkiv til belysning af ydre missions historie«. Denne oversigt har i årenes løb foreligget i flere udvidede udgaver, sidst pr. 31 januar 1985; aktuelle udgave er ført ajour til 1. januar 1988. I forhold til de første udgaver af denne registraturer er der kun foretaget redaktionelle ændringer.

Da dette afsnit kun omfatter 32 sider kan de

enkelte organisationer og arkivalier naturligvis kun få en meget summarisk omtale. Hvis man ønsker at arbejde med arkivalierne, må man op-søge de specificerede arkivregistranter på Rigsarkivets læsesal for at kunne benytte materialet. I forordet til »Oversigten« henvises der endvidere til 8 tidligere udsendte registraturer og arkivoversigter, hvor interesserede kan hente yderligere oplysninger. Det drejer sig f.eks. om »Større private personarkiver i Rigsarkivets 4. afdeling« ved Vello Helk, trykt 1984; og »Det danske Missionselskab. Privatarkiv nr. 10.162« ved Rise Hansen. Rigsarkivet/G.A.D. 1987.

Resten af bogen består dels af en detaljeret registratur over de omfattende afleveringer fra Dansk Missionsråd, som blev oprettet i 1912 for at varetage de danske ydremissionselskabers fælles interesser, herunder også de ældste arkivalier vedrørende Trankebarfondet, dels arkivfortegnelserne over fem oprindeligt selvstændige missionselskaber, der senere er sammenlagt med Dansk Missionselskab, nemlig Øst Jeypore Missionen, Dansk Kirkemission i Arabien, Østerlandsmissionen, Dansk Pathanmission (Teltmissionen) et arkiv for den fælles sekretær for Pathanmissionen og Østerlandsmissionen, 1967–72 og Selskabet til Støtte for Pakistans Kirke. Sidstnævnte arkivfortegnelse omfatter arkivalier fra et endnu selvstændigt selskab, som blev udskilt fra Dansk Pathanmission i 1962.

Arkivafsnittene i bogen er optryk af tidligere udsendte registranter fra perioden 1983 til 1988. Dette illustreres yderligere af at man, måske af hensyn til brugere af de tidligere udgaver, endog har bibeholdt den gamle paginering øverst på siderne, således at bogen hele vejen igennem har to sæt pagineringer.

Rise Hansen har med bogen gerne villet give et bedre overblik over Rigsarkivets samlinger om ydre missions arkivalier, jvf. »Oversigten«, og har valgt at sætte denne sammen med egentlige registraturer over Dansk Missionsråd og de med Det danske Missionselskab sammensluttede missionselskaber.

»Ydre Mission Arkivfortegnelser« supplerer på denne måde den af Rigsarkivet i 1987 trykte registratur over Det danske Missionselskabs (DMS) papirer frem til o. 1960, og dækker således ikke samtlige arkivfortegnelser om Ydre Mission, – som titlen godt kunne antyde. Udover den nævnte regi-

stratur over Det danske Missionsselskab skal man altså også være opmærksom på andre væsentlige ydre missions arkivfortegnelser som f.eks. arkivfortegnelserne over den grønlandske og vestindiske mission (statslige missioner), der er blevet udgivet i Rigsarkivets Vejledende Arkivregistraturer, og på Rigsarkivets øvrige registraturer over arkiver, udarbejdet tjenstligt eller modtaget i forbindelse med afleveringer, men som heller ikke er publiceret, så de er tilgængelige for enhver. Det drejer sig om så store og væsentlige arkiver som f.eks. Dansk Forenet Sudanmission eller om en af de ældste sendende missionsorganisationer, Dansk Santalmision. Hertil kommer et stort antal støttende missionsorganisationer, som f.eks. Kristelig Lægeforsening, Landsforbundet Frivilligt Dreng-Forbunds missionsudvalg o.a.

I mange tilfælde vil man kunne finde vigtigt materiale om ydre mission lokalt, f.eks. i de mange DMS, Santal- eller Sudankredsarkiver eller lignende underafdelinger af missionsselskaberne. Det fremgår f.eks. af korrespondancen fra Dansk Missionsselskab til disse kredsarkiver. I flere tilfælde er kredsens arkiver eller missionærernes papirer afleveret til de lokalhistoriske arkiver eller til landsarkiverne, hvor man altså også kan finde materiale vedrørende ydre missions selskaberne. Der kan i den forbindelse henvises til den nyligt afsluttede Andre Missions kampagne, hvor der blandt afleveringerne fra Andre Missions samfundene samtidigt fulgte ikke så få ydremissions kredsarkiver, som nu ligger i de respektive lokalhistoriske arkiver.

Af ovennævnte fremgår, at man end ikke ved kombination af Ydre Mission Arkivfortegnelse og den tidligere i 1987 udgivne bog om Det danske Missionsselskabs arkivalier opnår en fuldt dækkende fortegnelse over de samtlige arkivalier vedrørende ydre mission.

Da bogen jævnfør undertitlen også er tænkt som en vejledning i benyttelse af Rigsarkivets samlinger kunne man af hensyn til en ikke arkivvant læserkreds måske have ønsket sig en mere praktisk orienteret indføring i adgangen til Rigsarkivets arkivsamlinger, forsynet med relevante krydshenvisninger, men til gengæld har Rise Hansen forsynet gennemgangen af de enkelte selskabers arkivfortegnelser med historiske indledninger, litteraturlister eller årstalslister udover oplysninger om arkivet.

Bemærkelsesværdigt er i den forbindelse de mange indbyrdes organisatoriske sammenhænge, ligesom man bør notere sig de mange tilfælde af personsammenfald.

Ovennævnte eksempel med udskillelsen af Selskabet til Støtte for Pakistans Kirke fra Pathanmissionen er blot et af mange på, hvor tæt de forskellige selskabers historie hænger sammen, og at det er nødvendigt at kende disse sammenhænge, hvis man vil belyse visse dele af udviklingen, – her

eksempelvis i fremtiden at benytte Selskabet til støtte for Pakistans Kirke som en værdifuld kilde til belysning af bruddet med Pathanmissionen.

Beskæftiger man sig med de ovennævnte missionsselskaber, der senere indgår i Det danske Missionsselskab, vil det være ofte være nødvendigt også at orientere sig i den førnævnte bog om Det danske Missionsselskab, Privatarkiv 10.162.

Vedrørende selve ordnings- og registreringsarbejdet har Rise Hansen og medarbejdere udarbejdet udførlige og dybtgående registreringer så vidt muligt ordnet efter selskabernes egne forretnings- og arkiveringssystemer.

Hvad angår tilgængeligheden for Dansk Missionsråd og bogens øvrige missionsselskaber er der bortset fra Øst Jeypore og Pathanmissionen, hvor der ikke oplyses noget om tilgængeligheden, generelt tale utilgængelighed efter 50 års regelen og vedrørende Selskabet til Støtte for Pakistans Kirke utilgængelighed efter 80 års regelen.

»Ydre Mission Arkivfortegnelser« er det første forsøg på at give et samlet overblik over Rigsarkivets samlinger om ydre mission, og ud fra oplysningerne i de enkelte her omtalte arkiver kan man forstå, at der har været tale om et større ordning- og registreringsarbejde på grund af de mange spredte afleveringer over en lang periode... At skabe et fælles og entydigt registreringsprincip har, som det nævnes, derfor været umuligt også rent resourcemæssigt.

Når man i den kortfattede oversigt forrest i bogen kan se, at samlingerne omfatter i alt 19 sendende missionsselskaber og 22 støttende missionsorganisationer er det et naturligt ønske at få disse mange missionsorganisationer registreret og udgivet i en (eller – flere) samlede publikationer.

Den foreliggende publikation er et fortjenstfuldt arbejde, der fremover vil være et godt hjælpemiddel for de, der arbejder med ydre missions historie.

Anne-Lise Schou

Grimulf-systemet bestående af: a) Grimulf. Data fra en dansk landsby 1660–1900 af Jens Christensen, Karl-Erik Frandsen og Gunnar Lind; b) Grimulf-systemet. RC Partner/Picoline version: Håndbog; c) Supplement til håndbogen for anvendelse af Grimulf på IBM PC og kompatible maskiner; d) Grimulf program- og datadisketter. Landbohistorisk Selskab, Odense 1988. GRIMULF: Kr. 2.500,-. Landbase: Kr. 1.000,-.

Ifølge kong Valdemars jordebog ejedes hovedparten af landsbyen Grimulfstorp (nu Nørre Grimelstrup) på Falster af »Grimulf«. Denne Grimulf har nu godt 750 år senere givet navn til et edbpro-

gram med tilhørende data til anvendelse i historieundervisningen. Fra udgiverens side har man ikke lagt sig fast på noget bestemt undervisningsstrin som målgruppe. En afprøvning af systemet og dets faciliteter synes dog at vise, at det formentlig ikke vil være særligt hensigtsmæssigt at anvende det på niveau under gymnasium/HF.

Systemet er oprindeligt udviklet til brug på de Partner- eller Picoline-datamater, som de danske undervisningsinstitutioner i en periode fortrinsvis blev forsynet med, og det er Partner/Picoline-versionen, der refereres til i de to trykte hefter, som følger med systemet. Nu findes der imidlertid også en version af systemet til brug på standard PC-ere (IBM eller IBM-kompatible). Til brug herfor er der fremstillet et lille supplement, der »oversætter« de betegnelser for taster etc, der findes i de to oprindelige hefter, til standard PC-betegnelser. Det er standard PC-version af systemet, der er afprøvet som led i denne anmeldelse, og anmelderen har derfor ingen mening om, hvordan systemet må virke for brugere, der må leve med en Partner eller Picoline. Ved afprøvningen var systemet installeret på fast disk i en PC/2 model 50, og Grimulf fungerede her hurtigt og præcist, idet alle data var til stede på en gang. Der var ikke på noget tidspunkt tale om »lange« svartider. Ved anvendelse af Grimulf på PC'ere uden fast disk og med diskettedrev på 720 KB og derunder kan hele systemet ikke være på en diskette. Ved anvendelse af diskettedrev på 360 KB kan den største af filerne ikke være på en diskette, og kan derfor ikke anvendes.

Alt dette er dog kun teknik. Det, Grimulf består af, er, foruden programmet til at håndtere data, 33 datafiler med historiske data om landsbyen Nørre Grimstrup, nemlig stort set alle folketællinger mellem 1787 og 1901, den del af indførslerne i sognets kirkebog 1701–1901, der vedrører landsbyen, matriklerne i 1688 og 1844, fem »arealanvendelsestællinger« mellem 1662 og 1876, fem »kreaturtællinger« mellem 1682 og 1881, realregisteroplysninger for perioden 1803–1901 (salg og belåning) og brandforsikringsoplysninger. De enheder, som datafilerne er opbygget om, er enten personer eller ejendomme. Som et led i dataindsamlingen er de enkelte personer derfor tildelt et »personnummer«, så samme person kan fremdrages fra de forskellige kilder, hvor han eller hun forekommer. Tilsvarende er ejendomme tildelt et »ejendomsnummer«, der er tilknyttet ejendommen i samtlige kilder.

Disse data kan man ved hjælp af Grimulf systemet anvende på to måder, nemlig som database eller som statistikgrundlag. Når man bruger oplysningerne i database-form, opstiller man en række udvælgelseskriterier. F.eks. kan man vælge at gå ind i folketællingen for 1901 og her fremdrage kvinder i alderen mellem 17 og 27 år og født i et af nabosognene. Resultatet bliver så en liste over de personer, der opfylder betingelserne. Det fremgår

hele tiden rimelig pædagogisk, hvilke valgmuligheder man har.

Hvis man bruger systemets oplysninger i statistik-form, kommer der ikke oplysninger frem om enkeltindivider (personer eller ejendomme) men derimod tabeller eller grafiske afbildninger af de valgte sammenhænge. (Grafiske afbildninger forudsætter dog, at denne mulighed eksisterer i den anvendte PC'er). Man kan f.eks. få Grimulf til at fremstille tabeller eller grafer der viser arealtal fordeling på forskellige afgrøder ved en af arealtællingerne. Det er dog takket være de indlagte identifikationsnumre også muligt at kombinere oplysninger fra 2 datafiler i en krydstabel eller tilsvarende grafisk afbildning. Det er således f. eks. muligt at få en tabel eller grafisk afbildning af, hvordan de enkelte ejendommers kreaturhold i 1881 var i forhold til deres kreaturhold i 1861, eller ejendommens anvendelse af arealet til afgrøder kan kombineres med deres kreaturhold.

Alt i alt er systemet selvforklarende i rimelig høj grad. Kvaliteten af et edb-program kan normalt vurderes ud fra muligheden for at anvende det uden at skulle sætte sig ind i de medfølgende vejledninger. Det gør folk nemlig erfaringsmæssigt ikke. Efter at Grimulf var installeret på PC'eren, blev det derfor i første omgang afprøvet uden forudgående gennemlæsning af de medfølgende vejledninger. Dette medførte naturligvis, at man i nogle tilfælde fik utilsigtede resultater på skærmen, men man kørte i ingen tilfælde fast i programmet. Det var hele tiden muligt at komme tilbage til udgangspunktet.

I hvilket omfang Grimulf vil være motiverende for eleverne i en undervisningssituation, kan være svært at afgøre. Det er dog nok her en fordel, at systemet både giver en individ-orienteret og en statistik-orienteret tilgang til materialet. Hvis eleven ikke kan begejstres af de smukke søjlediagrammer, kan hun (eller han?) måske bringes til at interessere sig for sagen, når personlige data om en husstands enkelte medlemmer kommer frem på skærmen.

Der er ved afprøvningen af systemet ikke konstateret egentlige fejl. I et tilfælde blev teksterne på en grafisk afbildning (et søjlediagram) dog ulæselige, fordi de var så lange, at de blev skrevet oven i hinanden. Hvis man kun køber licens til Grimulf, kan man ikke selv lægge yderligere data ind i systemet. Hvis man også køber LANDBASE, får man analysefaciliteterne fra Grimulf, men kan selv bestemme, hvilke data man vil lægge ind i systemet. Man kan så f.eks. opbygge et tilsvarende system for en lokal landsby. Disse muligheder har det dog ikke været muligt at afprøve som et led i anmeldelsen.

Endelig for folk som under ingen omstændighed ville finde på at beskæftige sig med edb: Teksthefterne til Grimulf giver en god og pædagogisk indføring i, hvilke data man i hvert fald bør an-

vende, hvis man vil beskæftige sig systematisk med en landsbys historie mellem 1700 og 1900.

Poul Thestrup

Hugo Yrwing: Visby – Hansestad på Gotland. Gidlunds. 1986. 471 s. ill. SKR: 267,-.

For mange står vel Visby som apoteosen af Gotland, Østersøens skatteø. Øen og byen kom under Danmark med Valdemar Atterdags erobring i 1361 efter slaget ved Visby; billeder af massegrave herfra, afdækket tidligt i dette århundrede, ses i utallige bøger. Kong Valdemars besiddelse af Gotland forstærkede hans strid med hanseaterne; i ældre historiebøger var spotteverset »Seven und seventig Hensen hefft seven und seventig Gensen« med til at fastholde striden i hukommelsen. Til det pittoreske historiebogsstof hører også den afsatte Erik af Pommerns tid på Visborg som noget i retning af sørøverkonge med håb »til Gotland og til havet«.

I Hugo Yrwings bog *Visby – Hansestad på Gotland* dvæles ikke ved de pittoreske detaljer, men berettes fyldigt og med udsyn over den hanseatiske verden om Visbys rolle i denne. Herigennem giver især afsnit 22–52 bidrag til Danmarks historie, hvor de Gotlandske spørgsmål oftest i de brede fremstillinger behandles som marginale. Afsnit 1–21 og 53–61 er nok, set fra et dansk synspunkt, mere af generel interesse, men væsentlige, dels p.g.a. diskussionen om en bys opståen, dels som bidrag til at belyse handelsforhold og politiske vilkår i Østbaltikum. Men før jeg går videre med indholdet, vil jeg kommentere formen.

Af bogens litteraturliste fremgår det klart, at dette er kronen på et livsværk, der var i vækst, allerede da forfatteren i 1940 skrev sin dissertation *Gotland under ældre medeltid*. Emnet er tydeligvis en gammel kærlighed, som på ingen måde er rusten. Tværtimod. Yrwing omfatter arbejdet med en passioneret begejstring, der er fascinerende og smittende i lange passager, men som også kan blive lidt overvældende. Således er der i diskussioner med andre, der har beskæftiget sig med Visbys historie, noget uforsonligt og mærkeligt bittert, der får mig til at tænke på den husmoderviddom, som får enhver, der renser »Hensen und Gensen« til at passe på, at galdeblæren ikke brister. Jeg lagde Exkurs I fra mig, fordi jeg som læser, der forsøgte at få rede på fortidige tilstande, følte ubehag ved at blive tvunget til at være tilskuer til en nutidig pennefejde og var utryk ved, om formen skulle svække indtrykket af det faglige indhold.

Man kan ikke yde bogens næsten 500 sider retfærdighed i en kort anmeldelse, og det er umuligt at tage stilling til alle dens problemkredse, indfald og udfald. Et art referat kan baseres på en skønlitterær parallel til dispositionsformen i Yrwings

bog, nemlig udviklingsromanen. I den ligger vægten på hovedpersonens fremadstræben og modning, dels ved egne karakteregenskaber, dels gennem skæbnens tilskikkelser og omgivelsernes påvirkning.

Tidligt i 1200-årene står Visby (nævnt under året 1203 i en krønike og i 1225 i et dokument) frem på scenen, handelssamkvemet mellem Novgorod i øst og Brügge i vest. Visby er da en blomstrende debutant med en fortid, hun selv vogter over og kun ufuldstændigt røber (afsnit 1–5 og 7). Man fornemmer snart en facetteret karakter, præget af den gotlandske arvmasse og af miljøpåvirkning, især fra tyske købmænd (afsnit 6 og 8–17). En tid lang er Visby blandt de førende aktører, men efter tilnærmelser fra den danske konge (Valdemar Atterdag) og andre (fx vitaliebrødrene) bliver forløbet afgjort uden, at hun selv har væsentlig indflydelse på udfaldet (afsnit 18–26). Fra Erik af Pommerns bosættelse på Visborg må Visby leve med og i den danske konges og senere hans hovedsmænds (Oluf og Ivar Axelsen Thott, Jens Holgersen Ulfstand, Laurits Schinkel og Søren Norby) favntag (afsnit 27–52). Da vi forlader hende i 1530'erne efter yderligere nogle bidrag til karakteristik (afsnit 53–62), er der ingen mulighed for come-back, for også hendes gamle medspillere lever under ændrede vilkår. Novgorod monopoliseres af russiske købmænd. De livlandske byer, Riga, Reval og Dorpat, står nu selv stærkt og ønsker ikke at gå ind i den gamle form for samspil. I Nordtyskland virker bl.a. trosspørgsmål som en hæmsko for den enighed, der tidligere gav dem styrke. Og i vest er Brügges rolle ved at blive overtaget af Antwerpen, hvor der ikke er plads for medlemmer af den gamle trup. Visby må imødesee et otium i hjemmet, der engang havde været verdens port mellem øst og vest, men hvortil der nu kun er stier, som alene betrædes af de nærmeste.

Bogens titel lover mindre, end den holder, idet ordet hansa ifølge forfatteren ikke hører til i Visbysammenhæng i 1100- og 1200-årene (s. 146). Bl.a. derfor vil jeg knytte et par kommentarer til de afsnit, der falder uden for titelen.

Godt en tredjedel af bogen (afsnit 1–7, 11, 13, 42 og 57) handler om Visbys opkomst og topografi, det øvrige er økonomisk og politisk historie. Især de første topografiske afsnit er vigtige for konklusionen i afsnit 53 om »Tyskar och Gutar i Visby under medeltiden«. Det er Yrwings fortjeneste at have fremhævet det gotlandske, og i denne bog specielt det visbyske, islet i den tidlige middelalters handel i Baltikum og at have betonet, at tyskerne i Visby nok har befordret udviklingen, men ikke igangsat den. Ældre teorier købmændskonsortier har ingen plads i dette billede.

Topografien og arkæologien er afgørende for Yrwings billede, fordi udviklingen startede i tiden – nok årtierne – før Visby nævnes i skriftlige kilder. Sognekirkerne tages som eksponenter for byudviklingen, og argumenterne for det selvstændigt gut-

niske i Visbys forspring bygger på kirkernes datering, som støttes på vekslende kunsthistoriske og arkæologiske autoriteter samt rimelighedsbetragtninger. Der synes at være en tendens til at godtage de tidligste af de foreslåede dateringsmuligheder. Sine steder kan disse og andre argumentationer dog være vanskelige at følge, dels fordi man bør kunne konferere med dissertationen fra 1940 og andre af forfatterens værker, dels fordi tekstens stedsangivelser følger et andet system end bogens eneste moderne bykort, som i øvrigt – særdeles bekvemt – er placeret på forsattspejlet.

Forfatterens fortrolighed med gotlandske forhold får nogle udsagn til at fremstå med provokerende inspiration. Man ser med nye øjne på den danske kongemagts basis i pligter og rettigheder, når man læser om gotlandske retsforhold med landstinget som en højeste instans. Man får lyst til igen at se på den lundensiske sædvane (bekræftet i 1310) for gæsters personligt og ikke topografisk bestemte sognebånd, når man læser om sogneforholdet tyskere-Sankt Maria kirke ved den ordning, der etableredes i 1225, hvor kirken og formentlig også – men det berører Yrwing ikke – den for sogneordningen nødvendige kirkegård indviedes. Og et check i Diplomatarium Suecanum efter 1225-dokumentet og et lignende fra 1226 for Visbys Sankt Jakobs kirke åbnede mine øjne for den aktivitet for at regulere Gotlands sogneforhold, der blev udfoldet af Linköpingbispen og ærkebyspen af Lund netop i 1220'erne. Måske svækkede det også min tillid til, at man kan tillægge 1225-ordningen så afgørende betydning for tyskernes rolle i Østersøhandelen, som Yrwing gør.

Andet kunne trækkes frem, men jeg vil til afrunding sige, at det er en væsentlig bys historie og en væsentlig byhistorie, der her foreligger. Den vil givetvis blive inddraget i fremtidige debatter, både specielt om Visby og generelt om den tidlige urbanisering i Norden. Så må man håbe, at resultaterne vil fremstå som urban historieskrivning.

Ingrid Nielsen

John T. Lauridsen: Marselis Konsortiet. En studie over forholdet mellem handelskapital og kongemagt i 1600-tallets Danmark. Jysk Selskab for Historie. Århus 1987. 266 s., ill. Kr. 227,-.

»Rigerne fattes penge« – sådan tolkede folkeviddet forbogstaverne i Christian IV's valgsprog. Var det ikke den rigtige udlægning, var den i alt fald nærliggende. Den danske kronens finansnød, skabt af flådeoprustning, udenrigspolitikken og den prætentiose hofholdning kunne frem mod 1600-årenes midte ikke afhjælpes inden for den bestående domænestatens rammer. Kronen måtte derfor kaste sig i armene på både danske og især udenlandske finansfolk. Marselis-konsortiet med hovedsæde i

Holland og Hamborg hørte til de største kreditorer. Lige fra 1620'erne og indtil omkring 1670 var konsortiet den danske kronens mest fremtrædende handelsforbindelse. Dets opgaver var mange. I 1645 tog det Christian IV's kongekrone i pant for et lån, i 1648 leverede det Frederik III's rigssæble – begge findes endnu på Rosenborg. Konsortiet leverede militærudrustning og underholdt hele hære, formidlede lån fra andre og meget andet. Alt løb op i store beløb. I 1660 tegnede Marselis-konsortiet sig for 13% af kronens samlede gæld, og da gælden i de følgende år blev afviklet gennem udlæg af krongods, blev familien Marselis den største private godsbesidder i riget. En sådan magtposition kan synes overraskende – men den var en naturlig følge af den danske kronens vanskeligheder i overgangsfasen mellem »domænestat« og »skattestat«. I den gamle domænestat havde kronen især indtægter fra domæner og told. De muliggjorde imidlertid ikke de stærkt øgede udgifter til militær og administration. I dette »vadedsted« ved overgangen til skattestaten var finansfysterne – og i særlig grad Marselis-familien – med til at forstrække den slunkne statskasse med kontanter. Som en følge heraf blev de derved også fødselshjælpere for de påtrængende forfatningsreformer. Sådan lyder i grov korthed nogle af hovedtankerne i denne bog. Dermed er også sagt, at den behandler centrale emner i Danmarkshistorien.

Emnekredsen er ikke ny for forskningen. De grundlæggende bidrag er ydet af Johan Jørgensen, især i hans disputats om rentemester Henrik Müller, og de samfundsmæssige perspektiver omkring »domænestaten« og »skattestaten« er opdiset af Erling Ladewig Petersen. Til deres studier står bogen i gæld. Derimod er det første gang, projektøren rettes direkte mod netop denne hollandske finansfamilies dansk-norske aktiviteter.

Marselis-familiens egne forretningsarkiver er stort set gået tabt, og forfatteren har i stedet med sporsans og energi sigtet den danske centraladministrations arkiver. På den baggrund ruller det spændende handlingsforløb over scenen. I 1602–03 slog konsortiets grundlægger Gabriel Marselis (ca. 1570–1643) sig ned i Hamborg, og herfra opbyggede han en betydelig handel på Rusland og Sverige. Sammen med den københavnske storkøbmand Albert Baltser Berns blev han fra 1626/27 storleverandør til den danske krone. Juveler og hærleverancer vejede tungt blandt mange andre forretninger, og profitten var betydelig. I Neustadt i Holsten byggede konsortiet nogle af de største skibe til Christian IV – bl.a. det berømte »Trefoldigheden«; i Glückstadt sørgede de for drift af kanonstøberi og tøjhuse. Sønnerne blev hver for sig etableret som internationale storkøbmænd i Amsterdam, Hamborg og Moskva, og i denne 2. generation kulminerede konsortiets betydning for den danske krone. Sønnen Selio tog i 1644 bopæl i Norge, hvor han begunstiget af statholder Hannibal Sehested fik en fremtrædende stilling på tøm-

mermarkedet og i bjergværksdriften. I Danmark florerede konsortiet i Corfitz Ulfeldts storhedstid, og det var så uundværligt, at det ikke blev revet med i hans fald. Familiens stilling som leverandør og kreditformidler blev cementeret i krigsårene. Særlig vigtigt var det, at folk fra Marselis-kredsen allerede før og under krigen blev inddraget i de påtrængende administrative reformer af postvæsen, flåde og finansstyrelse. Efter freden fik de kongelige leverandører som før nævnt deres betaling gennem udlæg af krongods. De blev gods ejere og diplomater, og fik en plads i embedsstanden. Konsortiet havde dermed udspillet sin rolle i det dansk-norske monarki.

Bogen giver således en klar og veldokumenteret redegørelse for Berns/Marselis/Klingenberg-gruppens betydning i det dansk-norske monarki frem til 1670. Man ser, hvordan handelsfyrsterne i en krisefyldt overgangsfase til egen og vel også statens gavn kunne konvertere domænestatens utilstrækkelige naturalieindkomster til kontanter. Taberen var landets egne jævne købmandsstand.

Men betalingen for de ydede tjenester var et problem. I første omgang blev den ydet ved assignationer i domænestatens fremtidige indkomster. En mere varig løsning krævede imidlertid langt kraftigere ændringer i statens økonomiske styring. I dette vigtige spørgsmål måtte kreditorerne være levende interesseret, og forfatteren kommer derfor også ind på det omtvistede spørgsmål om rollefordelingen i forbindelse med statsomvæltningen i 1660. Mens Johan Jørgensen så krav fra Marselis-Henrik Müller-gruppen bag udnævnelsen af Müller til rentemester, bag bortfaldet af adelens og kronens godsmonopol og bag udlægget af krongods til kreditorerne, fremhæver forfatteren de fælles interesser mellem militærkredse, kongemagten og storkreditorerne. Især betoner han kontinuiteten i årene omkring 1660. Marselis-kredsen var allerede før 1660 inddraget i administrativt-finansielle reformer, og det var disse, som i 1660 blev videreført under nye vilkår. Det var således den økonomiske nødvendighed, ikke kreditorerne, som stillede krav.

Bogens analyse af Marselis-kredsens rolle i 1660 er forsigtig, og især forekommer det frugtbart at fremhæve 1660-reformernes forberedelse i de foregående år. Men i øvrigt kan forfatterens uenighed med Johan Jørgensen anses for mere formel end reel. Om statsomvæltningen er det sidste ord sikkert ikke sagt endnu, heller ikke med denne bog.

John T. Lauridsens bog er prisværdig stofmættet og konkret. Men måske er den derved også lidt flimrende og svær at overskue. Næsten alt lys samles om Marselis-gruppens transaktioner, mens rammen forudsættes bekendt og i øvrigt henligger i mørke. En bedre præsentation af den historiske kontekst ville have gavnet. På samme måde havde det været rart, om vi havde været mere orienteret om konsortiets aktiviteter uden for Danmark-Norge. Det ville have sat beretningen om hvad der

skete mellem Elben og Nordkap i relief – men det må erkendes, at ønsket er svært at opfylde.

Endelig er det som om bogen i al sin soberhed lidt glemmer analysen midt i alle detaljerne. Vi får virkelig mange nøjsommeligt indsamlede data om købmandskapitalens muligheder, vilkår, funktion og betydning. Men de analyserende konklusioner indskrænker sig til minimum. Læseren stilles i udsigt, at han/hun vil få en vurdering af, hvordan omfordelingen af goder og etableringen af en ny overklasse midt i 1600-tallet virkede på hele samfundet. Det sker også i forfatterens betragtninger over forholdet mellem de storhandlende og landets egne jævne småkøbmænd. Dette spændende emne kunne dog have fortjent en udvidet gennemgang og analyse.

Hverken dette eller en del trykfejl (f.eks. side 45 og 48 »licens« → »licent«) forklejner dog bogens kvalitet som en grundfæstet beretning om den dansk-norske side af et af tidens internationale handelshuse. Der leveres solide byggesten, som kan bruges også i fremtidige undersøgelser. Sådanne byggesten lever undertiden længere end avancerede analyser og teoretiserende sammenfatninger. Bogen vil blive stående i kraft af sit solide arkivgrundlag og de flittigt indsamlede fakta.

Lars N. Henningsen

Charlotte Paludan og Bodil Wieth-Knudsen: Damask og Drejl. Dækketøjets Historie i Danmark. Borgens Forlag, 1989. Kr. 650,-.

En gammel tekstilkultur er på vej til glemsel. Hvor mange breder nu om stunder en damaskdug på bordet eller folder en serviet ved hver kuvert?

Det hvide dækketøj er ved at gå af brug. Det skal vaskes, strækkes og rulles; det sidste er der ikke mange som gør mere.

Det er derfor på høje tid, at tekstilforskningen har taget emnet under behandling, og det er rimeligt, at initiativet stammer fra museumsverden med dens rige samlinger.

Efter man for mange år siden påbegyndte en registrering, er der også en vis viden om, hvad der endnu gemmer sig i linnedskabe rundt omkring. Resultatet foreligger i storværket Damask og Drejl. Ni forfattere har skrevet de seksten afsnit, og arbejdet har strakt sig over tyve år. Tre er i mellemtiden døde, deriblandt en af foregangsmændene, den daværende leder af Kunstindustrimuseet tekstilsamling Rigmor Krarup. Hendes efterfølger Charlotte Paludan udgør sammen med Bodil Wieth-Knudsen redaktionen.

Et modigt forlag, Borgen, står som udgiver og har med kyndig bistand tilrettelagt det boglige udstyr. Otte fonds med Statens humanistiske Forskningsråd i spidsen har givet tilskud.

Rigmor Krarup understreger i sin indledning bordets og måltidets hellighed med godt valgte eksempler i den religiøse kults historie omkring alterdug, helgengrav, fælles måltid og bøn. Afsnittet er kort men med lange efterdønninger, skrevet som kun den formår, hvem emnet er en livssag.

Charlotte Paludan viderfører tankerne om den hvide dug og dens betydning for det kristne alters udsmykning fra oldkirken til i dag. Fra kirkens kor til det daglige brød på boligens bord er afstanden kort, men vi skal helt op til senhistorisk tid, før damask og drejl rakte ud over overklassen til fiskere, bønder og arbejdere. At duge var hvide havde også den praktiske betydning, at det hjalp på det sparsomme lys fra alterstager og tællepråse. Charlotte Paludan gør med rette opmærksom på det påfaldende i, at de hvide duge forsvandt på samme tid som bordbønnen, eller hvis nogle foretrækker, da elektrisk belysning blev allemandseje.

John Becker har skrevet om damask og drejls væveteknik. Drejlsmønstre har enkle, geometriske former, damask mest figurscener og rigere mønstre, begge hvidt i hvidt, dog forekommer farvet silke damask også, men vekslende i lyset, fordi bindingen er skiftevis ret og vrang, hvad der besværliggør en helhedsopfattelse for øjet eller for fotografiapparatets linse. Langt de fleste af værkets talrige illustrationer har takket være dygtige fotografer overvundet denne vanskelighed. John Beckers afsnit må tages på hans autoritet som uovertruffen videnskabelig vævetekniker, men hans grundige udredninger ledsaget af bindingstegninger og billeder af forskellige væve er for viderekomne.

Charlotte Paludan har trukket hovedlæsset i de historiske, fyldige afsnit om de europæiske damaskmanufaktur og om vor hjemlige fabrik i Kjøl. Naturlig det sidste er en værdifuld vækst til et hidtil noget forsømt område af dansk kunsthåndværkshistorie. Begge afsnit bygger på landsundersøgelsen og registreringen af damask og drejl og har mægtigt forøget vor viden, siden Elna Mygdal og Ellen Andersen for mange år siden lagde grundlaget. Vi får god besked om værkstederne i Courtrai og i Haarlem, i Sachsen og Schlesien, ja endog i den fjerne by Jaroslav nord for Moskva. Først på side 34 får læseren at vide, hvad ordet damask kommer af. Det forudsættes bekendt, at ordet er afledt af Syriens hovedstad Damascus, som også har givet navn til damascenerklinger. Det fremgår ikke klart, om den særegne binding også stammer herfra, eller om byen blot var berømt for sine skønne silkestoffer. Findes der overhovedet et stykke damaskvævning fra Damascus? Drejl er plattysk, men ordets oprindelse usikker.

Af særlig interesse for damaskvævning i Danmark er den fyldige skildring af Christian 4's kortlivede men storartede silkeværk, der har givet navn til Silkegade i København. Det lykkedes at hidkalde den europæisk berømte damaskvæver Paschier Lamertijn, mester for nogle pragtfulde duge

af silke eller hør, udført mens han endnu virkede i Nederlandene og under hans kun to årige ophold her. Det var nu ikke bordets hellighed der inspirerede væveren til dugenes indhold men kongemagtens forherligelse, våbenskjold, søstykker og strandjagter eller det dækkede bords kulinariske oplevelser med madens mangelfoldighed på fade og tallerkener, omgivet af bestik og strøblomster. Den rigeste dug skænkede kongen den russiske Czar, og den findes i Kreml. Den er blåfarvet af naturhvid silke, en anden sammesteds er rød og gul. Der var lys nok ved de fyrstelige tafler.

Charlotte Paludans redegørelse for Kjøl fabrikken, Erna Lorenzens for dækketøj i Jylland, hertugdømmerne og Sønderjylland, Niels Oxenvads grundige oplysninger om de fynske damask- og drejlvævninger, Bodil Wieth-Knudsen om nogle østdanske vævere og Hanne Frøsig Dalgaard for Bornholms vedkommende bringer som resultat, at damaskvævninger med deres figurscener eller prospekter går kunstnerisk tidligt i stå, mens det mere håndværksprægede drejl beholder en usvækket kvalitet. Et andet vigtigt resultat er fundet af de originale navne på de gamle drejlsmønstre og en overbevisende rigtig sammenføring af disse navne med de bevarede stykker drejl. Det er ikke altid, at forskningen kommer for antikvitets-handlen, men når det som her sker, undgår man disse tilfældige betegnelser, der ikke er til at komme af med og f.eks. præger studiet af de anglo-amerikanske quiltede patch-work tæpper.

I et gammelt papirland som Danmark er skiftesamlinger, bofortegnelser og andet arkivmateriale en uudtømmelig grube for navne på vævere og kunder, og de nævnte afsnit bringer meget nyt, men med undtagelse af fabrikken i Kjøl er det overordentlig vanskeligt at hæfte navne på vævere og kunder til det tilfældigt bevarede dækketøj. Vi må derfor glæde os over, at værket er så rigt illustreret med gode fotografier af en mængde smukke stykker damask og drejl. Det er en fornøjelse at studere hvert eneste eksemplar.

Bogen har nogle afsluttende kapitler om nyere industrielle tilvirkninger. Jacquard væven, opfundet 1801, er en væv som mekanisk gengiver håndvævens bevægelser og ved hjælp af perforerede huller på kort er i stand til at overføre vanskelige mønstre og figurer i bindingen. John Becker fortæller om G. H. Schulze, en af de sidste vævere fra Kjøl, fabrikken lukkede først i 1906, som slog sig ned i Dragør og senere i kælderens på Christiansborg, hvor han næsten til sin død i 1926 vævede damaskduge til slottet. I sine sidste leveår arbejdede han sammen med Gerda Henning. Nu står den gamle damaskvæv fra Kjøl i »Den gamle By« i Århus.

Bodil Wieth-Knudsen har skrevet om tekstilfabrikken Carl Flensburg & Sebbelov i Kastrup, som bl.a. fremstillede dækketøj med måger til Bing & Grøndahls »Maagestel«, et stykke industrihistorie af stor interesse. Ernst Fischer og Bodil Wieth-

Knudsen har studere mærkning af dækketøj med våben og monogrammer, nogle indvævede, andre påsyet eller stemplet, emner der tidligere i nogen grad er blevet overset.

Endelig har Ingeborg Cock-Clausen et sidste afsnit om dækketøj i nyere tid – anskaffelse og brug med gode billeder fra annoncer og hjem.

Nogle gamle fotografier fra vaske- og rullekældereren, tørre- og blegepladsen på herregården Egeskov fra 1896 fortæller overbevisende om det store arbejde og den megen plads pasningen af dækketøj krævede.

Til slut er der sammenfatninger på engelsk og tysk og et omfattende indeks og en litteraturfortegnelse.

Bogen om damask og drejl er en bedrift, som ikke tilstrækkeligt kan beundres og næppe i en overskuelig fremtid gøres bedre.

Erik Lassen

Niels Clemmensen: Sparekassebevægelsen i Danmark 1810 – 1914. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag. 1985. 188 s., ill. Kr. 170,-.

Niels Clemmensen har skrevet en rigtig god bog om sparekassernes første hundrede år. De direkte anledninger til bogens udarbejdelse er 175-års jubilæet for den første danske sparekasse i 1810 (Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn) samt forfatterens deltagelse i det nordiske associationsprojekt. Dette projekt havde til formål at undersøge og sammenligne den tidlige foreningsdannelse i Norden i 1800-tallet og se foreningerne i sammenhæng med samfundsforandringerne.

Forfatterens tilgang er derfor socialhistorisk og ikke økonomisk. Vægten er lagt på sparekasserne som foreninger dannet for at fremme forskellige befolkningsgruppers forskellige mål til forskellige tider. Et af plusserne ved bogen er netop betoningen af, at sparekasserne ikke var noget statisk fænomen. Clemmensen evner på forbilledlig vis at placere sparekassebevægelsens udvikling i forhold til forandringer i samfundet.

Sparekassernes initiativtagere var – som i så mange andre foreninger frem til ca. 1870 – embedsmænd, godsejere og folk fra handelsborger-skabet. Sparekasserne blev oprettet af de bedrebedmedlede for de mindrebedmedlede og var helt igennem patriarkalske i deres opbygning og ideologiske fremtræden. Det var rigtige *sparekasser*, som først så småt begyndte med udlån i 1830'erne og 40'erne.

En helt anden type var de store landbosparekasser med Den sjællandske Bondestands Sparekasse som den første fra 1856. Landbosparekasserne var regionale og var tæt forbundet med bonderejsningen fra midten af århundredet, som også gav sig

udslag i brandforsikringsforeninger og kreditforeninger.

Blandt lederne i landbosparekasserne finder man da også gamle kendinge fra bondebevægelsen som C. C. Alberti, Geert Winther, I. A. Hansen og Lars Bjørnbak. Bestyrelsesposterne blev overvejende besat med gårdmænd, og i modsætning til de kritiserede købstadssparekasser var landbosparekasserne ikke bange for at yde prioritetslån til landboerne.

En tredje type opstod med de såkaldte sogne-sparekasser, som Niels Clemmensen kalder en græsrodsbevægelse. Den første blev dannet i Astrup på Falster i 1857 og udviklede sig til en bevægelse i perioden 1865–1874, hvor der blev oprettet over 250, primært i Jylland.

Det er disse sognesparekasser og deres baggrund og sammenhæng med de øvrige folkelige bevægelser, og her især sygekasserne og brugsforeningerne, der har forfatterens største interesse. Hans resultater ligger helt på linie med de resultater, Poul Thestrup når frem til i sin store brugsforeningsdisputats (Nærbutik og næringslovsomgåelse, 1986). Niels Clemmensen påviser også, at nabosognseffekten sammen med tilstedeværelsen af en lokal igangsætter og en tradition for samvirken er de absolut væsentligste faktorer, når man skal forklare, hvorfor et sogn fik en sparekasse på et bestemt tidspunkt.

Bortset fra en detailundersøgelse af to sognesparekasser hviler bogen næsten udelukkende på trykt materiale. Men Clemmensen referer ikke blot. Han sætter oplysningerne fra de mange jubilæumsskrifter og oversigtsværker ind i en social, politisk og ideologisk sammenhæng, så læseren får en ganske god forståelse af udviklingstrinene i sparekassebevægelsen.

Bogen bliver dermed et væsentligt bidrag til forståelsen af selvhjælpsbevægelsens og de folkelige bevægelseres historie i 1800-tallet.

Flemming Just

Henrik Skov Kristensen, Claus Kofoed, Frank Weber: Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. verdenskrig. Århus Universitetsforlag 1988. 2 bd. 861 s. ill. 598-.

De allieredes operationer over Danmark under krigen har hidtil kun været beskrevet i den udstrækning de havde direkte sammenhæng med modstandsbevægelsens arbejde. Jørgen Hæstrup har i flere værker beskæftiget sig med nedkastningerne af våben, sprængstoffer og agenter; Anders Bjørnvad har beskrevet de nedskudte allierede piloters skæbne. Der findes også en række mindre studier særlig af luftangrebet par excellence – Shellhusbombardementet i marts 1945.

Netop dette bombardement og de tre øvrige britiske »pin-point« angreb mod B&W og gestapobygningerne i Århus og Odense har almindeligvis stået som kendetegnende for RAF's indsats over Danmark. De mange mindre bombninger ud over landet har været afskrevet som »tilfældige«.

I det nu foreliggende værk, som har rod i et mammut-speciale fra Århus Universitet, beskrives og analyseres for første gang den samlede vestallierede aktivitet i luften over Danmark. Forfatterne kan påvise, at luftangrebene på mål i Danmark var alt andet end tilfældige; de må tværtimod ses i sammenhæng med den skiftende vestallierede strategi.

Denne nye erkendelse, som gennemsyner værket, er forfatterne ikke kommet let til. Bagved ligger års indsamling af materiale fra arkiver i ind- og udland. Vigtigst har været gennemgangen af Royal Air Force's arkiver. Herfra er især uddraget oplysninger fra de »krigsdagbøger« (»Operational Record Books«), som førtes på alle niveauer i hierarkiet ned til den enkelte eskadrille. De gør det muligt at følge selv enkelte maskiner på togterne.

Den anden hovedgruppe af kilder består af akter fra den tyske marine i Danmark og fra Civilforsvarsstyrelsen. Marinearkiverne er tidligere brugt med held af besættelsehistorikere; de er relativt velbevarede og har mange oplysninger udover de rent maritime. Civilforsvarsstyrelsens arkiv giver forfatterne mulighed for at trække på meldingerne fra Statens civile Luftværn, som igen – i besættelsesårenes typiske spegede samarbejde – gik videre til den tyske »Flugabwehrkommando«. I disse kildegupper beskrives de samme hændelser fra forskellige synsvinkler. Det giver forfatterne mulighed for at konfrontere rapporteringerne med hverandre – og også for lidt spas i fremstillingen.

Men hvis disse hovedkilder er af forskellig opfindelse, er de til gengæld også ret *ensartede*. Det giver et fremstillingsproblem, ikke mindst fordi forfatterne ofte insisterer på at redegøre for hvor den sidste bombe faldt, og hvad der skete med den sidste bombemaskine.

Heldigvis løses problemet dels ved at der bredt inddrages supplerende oplysninger fra erindringsværker, aviser o.l., dels ved at rapportmaterialets beretningskvaliteter udnyttes, så at den monotone genfortælling meget ofte viger for velskrevne fortælling.

I praksis har forfatterne delt emnerne mellem sig. Skov Kristensens afsnit fylder broderparten, men han har også kunnet indarbejde sin licentiafhandling i bogen. Samtidig må han som redaktør af værket have æren af, at det fremtræder som en helhed i et indbydende udstyr, hvor trykfejl og rester af engelske eller tyske formuleringer er helt ubetydelige. Der er også ofret plads og kræfter på næsten 200 sider med engelsk summary, oversigter over udvalgte togter og besætninger samt registre over personer, steder og skibe.

Indføringen i stoffet lettes af de tilsammen godt 180 siders illustrationer med kort og fotografier. Der er gjort et stort selvstændigt arbejde med billedsiden, der bringer fotografier af enkelte flyvere, flytyper, kamphandlinger og bombeskader. Mosquito-flyenes livsfarligt lave angrebsstil bliver nærværende, når man ser fotoet af af en tysk krigsmarinevimpel med stang, som borede sig ind i maskinens næse og bragtes med hjem (s. 651); Luftwaffes elendighed mod afslutningen træder frem på et foto fra Værløse, hvor en maskine på grund af benzinmangel ikke kan få lov til at taxie til start ved egen kraft og derfor trækkes af 12 stude. (s. 595).

Billedteksterne, der også bringes oversat til engelsk, rummer selvstændige iagttagelser, som når det om et britisk recognosceringsfoto af den tyske »Sechund« radar taget fra lav højde bemærkes, at maskinen måtte være »kommet som lynet fra en klar himmel; tyskeren i forgrunden står med hænderne i lommen og synes helt upåvirket« (s. 570).

Forfatterne har valgt at se bort fra de isolerede sovjetiske luftangreb på Bornholm i maj 1945, hvilket der henvises til med titlens »vestallierede«. I praksis var amerikanerne kun lejlighedsvis med over Danmark. Derfor står det britiske RAF i centrum.

Fremstillingen viser – overraskende – at de fleste egentlige angreb mod mål i Danmark fandt sted 1940–41; til gengæld blev langt de fleste bomber kastet 1942–45. Briternes bombeflåde ved krigsudbruddet var, viste det sig, for sårbar til dagangreb og havde store navigationsvanskeligheder om natten. Det fik konsekvenser for Danmark allerede inden Danmark blev besat. Britiske maskiner kastede fejlagtigt ved tre lejligheder bomber over Sønderjylland; de efterfølgende diplomatiske kontakter viste betydelig britisk støjhed overfor Danmark, der anklagedes for i sin neutralitet at favorisere Tyskland. Forfatterne skildrer den forsigtige britiske bombe-politik overfor Tyskland, der var begrundet i frygt for repressalier, hvis civile blev ramt, og det konkluderes, at briterne på den baggrund hellere så civile tab i Danmark end i Tyskland i denne periode. Det kan virke lidt hårdttrukket, for såvidt som der jo var tale om fejlbombninger og ikke et valg mellem alternativer.

Konklusionen skal imidlertid ses på baggrund, af værkets hele synsvinkel. Når luftangrebene ses på den større militærstrategiske baggrund kommer meget nyt frem, og meget velkendt viser sig at være myter.

Det tyske felttog mod Norge brugte lufthavnene ved Ålborg som trædesten. Det bragte i april-maj 1940 britiske bombefly til Nordjylland i en serie angreb rettet mod de tyske forbindelseslinier – med ringe held og civile danske skader til følge. De senere angreb på Ålborg samme år havde en anden baggrund. Efter Frankrigs fald i juni skulle de bidrage til at svække truslen om tysk invasion i England. Ved et katastrofalt angreb på Ålborg 13.

august 1940 gik samtlige 11 britiske fly tabt – men Luftwaffe tilbageførte herefter 10 jagere, som var sendt bort for at deltage i »Slaget om England« og det var det dyrekøbte mål med angrebet.

Forfatterne kæder en række angreb ved den jyske vestkyst sammen med Churchills direktiv om »Slaget om Atlanten« fra marts 1941, og de viser at et (i øvrigt heldigt gennemført) angreb på olieanlægget i Nyborg i juni 1940 ikke var en isoleret hændelse, men led i en generel strategisk offensiv mod olie- og benzinanlæg på kontinentet.

Da de allierede i 1942 kunne gå over i offensiven i luften over Tyskland førte det til en kraftig udbygning af Luftwaffes flyveplads ved Grove (nu: Karup). Herfra opererede de natjagere, som var en alvorligere trussel mod de allierede bombefly end luftværnsskytset. Grove blev en af hjørnestenene i forsvaret af selve Tyskland og denne – og andre danske flyvepladser blev derfor mål for en række mindre angreb (»Intruder«, »Ranger«), der skulle »lægge låg« på det tyske jagerforsvar ved at angribe flyene under start og landing.

Under samtlige faser skete der britiske fejlbombninger eller -kast af bomber på hjemturen fra mislykkede angreb; også de sidstnævnte skulle imidlertid kastes mod »tilladte« mål og her kom man ud for fejl. Når britiske flybesætningers rapporter talte om, at radiostationer eller fjendtlige stabsvogne var blevet ramt, kan forfatterne anholde dem med de tyske og danske rapporter og vise eksempler på, at flyene havde været langt ude af kurs og havde ramt sommerhuse eller fredelige civile biler. Mest perspektivrige er korrektionerne der, hvor fejlbombningerne mistolkedes også af den danske offentlighed. En fejlbombning af Skjern Andelssvineslagteri opfattedes – af dårlig samvittighed – som indledningen til en britisk offensiv mod den store danske landbrugseksport til Tyskland; fejlbombningen af Århus Oliemølle sattes ganske uden grund i forbindelse med dens direktørs tyskvenlighed.

Der er selvstændige kapitler om det tyske luftforsvar og om de omfattende britiske minelægninger i danske farvande, som man hurtigt fandt ud af var en »low-cost« operation i forhold til udbyttet. Maliciøst fremhæves det dog af forfatterne, at den danske minestrykning (indtil august 1943) gjorde meget for at modarbejde den.

Flettet ind imellem redegøres der for udviklingen i radar og antiradar udstyr, som i mangt og meget gjorde luftkrigen til en dyst på teknologi og management.

De fire berømte »pin-point« angreb får hver deres kapitel. Luftangrebet på B&Ws skibsværft i januar 1943 har altid været fremstillet som en britisk advarsel om, at hvis danskerne ikke selv saboterede krigsindustrien i landet, så ville briterne gøre det fra luften med store civile tab til følge. Det er en opfattelse, som nu viser sig forkert. Ved en grundig gennemgang af beslutningstagningen på-

vises det, at angrebet tværtimod skal ses som en britisk visen-flaget, der skulle *opmuntre* danskerne. Angrebet var led i en serie lignende angreb mod store industrimål i besatte lande. Men selv dette det største danske industrimål var, som det påvises, ikke betydningsfuldt nok i britisk opfattelse til at retfærdiggøre et angreb; det kom kun med, fordi der skulle findes et mål i Danmark, når man nu havde besluttet en bombning.

I skildringen af angrebene på de tre gestapohovedkvarterer i Århus, København og Odense fremhæves blandt andet, at angrebet ved Odense ret beset var en fiasko, og det beskrives nøgternt, hvorledes angrebet på Shellhuset iværksattes i fuld bevidsthed om, at de danske gidsler i loftsetagen næppe ville overleve; de udbredte forestillinger, om at RAF »bombede fra siden« for at skåne dem holder ikke stik.

Her stikker et undertema frem: luftkrigens næsten kompromisløse brutalitet. En britisk Wing Commander citeres for, at han på sine togter over Danmark ville gå efter fly i luften og ikke på jorden, for derved fik man ikke blot flyet, men også dets besætning. Fjender, der nødlandede eller sprang ud med faldskærm skulle ikke uden videre regne med at være ude af kampen. De hvide busser, som i krigens sidste uger bragte fanger hjem fra tyske kz-lejre, blev trods deres Røde Korsmærker angrebet på lige fod med anden trafik i Tyskland; det erklæredes, at man måtte prioritere indtagelsen af Lübeck højest. Amerikanske eskorteflys jagt (»strafing«) på alt som bevægede sig dræbte på to »blodige søndage« – overvejende i Syd- og Vestjylland – 45 civile danskere og sårede mange flere. På den baggrund virker det skræmmende, når det oplyses, at 708 amerikanske bombefly og 618 eskortejagere den 2. april 1945 var lettet for at angribe flyvepladser i Danmark, et angreb, der dog blev aflyst på grund af dårligt vejr.

I krigens slutfase bragte Danmarks placering mellem Norge og Tyskland igen landet i centrum. I et kapitel om de danske farvandes betydning analyseres de tyske besværligheder med at transportere tropper nordfra til indsats ved fronterne. I denne forbindelse har forfatterne fundet et memorandum fra det vestallierede hovedkvarter (SHAEF) af 4. april 1945. I det siges det, at jernbanesabotagen – og særlig den danske – har forsinket de tyske troppetransporter, så at man kan koncentrere sig om at angribe skibstrafikken mellem Norge og Danmark (s. 627–28). Oplysningen vil interessere de mange, der i Aage Trommers »Jernbanesabotagen« (1971) så en urimelig nedvurdering af jernbanesabotagens betydning. Trommers hovedtese: at jernbanesabotagen rent faktisk ikke forsinkede transporterne gennem Danmark nævneværdigt modbevises nu ikke af memorandummet, som jo også kan opfattes i tråd med den ovennævnte Wing Commanders tankegang: at man fik ram på flere tyskere ved at sænke

skibene med mand og mus i Skagerak end ved at angribe dem på togstrækninger. På den anden side peger memorandummet på, at man i de allierede stabe regnede jernbanesabotagen på dette tidspunkt for et tilstrækkeligt alternativ til bombing. Derfor er lykønskningstelegrammerne fra SHAEF til sabotørerne måske alligevel ikke blot en letkøbt ros. Så kan man fundere over, om jernbanesabotagen, med de amerikanske »strafings« in mente, upåagtet havde forhindringen af luftangreb som et resultat?

Med de mange oplysninger om (særlig) britiske navigationsvanskeligheder og fejlbombardementer kunne man spørge, om værket præsenterer sig som en bedredende nedvurdering af den britiske indsats. Det er ikke tilfældet. Det er netop gennem bortskrælningen af myter og den minutøse gennemgang af togterne, at de enorme vanskeligheder og farer træder frem. I perioder kunne flybesætningerne regne med en gennemsnitlig levetid på få uger. Forfatterne eksemplificerer det psykiske pres, der var følgen og det sandere billede, som der tegnes, sætter kun indsatsen i relief.

Forfatterne er selv inde på, at værket henvender sig til tre forskellige læsergrupper: historikere med særlig interesse for besættelsestiden, flyentusiaster og lokalhistorisk interesserede.

Det er indlysende, at det snævert faglige indhold kunne være formidlet på under den halve plads – men værkets overskuelige opbygning gør det let at bruge til opslag hvilken gruppe man end tilhører, og har man et materiale, som kan interessere andre, end de sædvanlige købere, hvorfor så ikke gøre det tilgængeligt?

Er man nøjeregnende kan man synes, at den danske vinkel på luftangrebene er for underbelyst. Med det valgte udgangspunkt kan mørkelægning og civilbeskyttelsesforanstaltninger ikke komme med. Men fremstillingen af de dansk-britiske sammenstød forud for besættelsen bygger helt på britiske kilder. Udenrigsministeriets arkiv ville sikkert have kunne belyse, hvordan man fra dansk hold oplevede den fremfusende britiske gesandt, der måske havde flere hår på brystet i sine rapporter hjem end i sine møder med P. Munch? Var i øvrigt gesandtskabet i London helt inaktivt under angrebene i 1940? Hvad skrev de illegale blade om luftangrebene og hvordan blev de forklaret i BBC? Mere teknisk undrer man sig over, hvordan briterne kunne have så få navigationsvanskeligheder – eller i hvertfald hvordan de kunne overvinde dem – da det gjaldt om at kaste vaben ned til modstandsbevægelsen. Er det det særlige EUREKA system, som havde æren?

Spørgsmålene er næppe værd at nævne. Forfatterne har vovet at tage et militært emne op, og har helt ubetvivleligt skrevet værket om luftkrigen over Danmark. Samtidig har de til opmuntring for enhver i faget demonstreret, hvordan målbevidst

slid i arkiverne kan give fine resultater. Det kan man kun ønske til lykke med.

Esben Kjeldbæk

Jens Johansen: Fra seks landsbyer til syv bydele. Bebyggelsens udvikling i Søllerød Kommune. Udg. af Historisk topografisk Selskab for Søllerød Kommune i samarbejde med Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune 1988. 112 s. Kr. 170,-.

Jens Johansen er arkitekt og en meget dygtig korttegner, samtidig med at han har et indgående kendskab til den danske kartografi. Resultatet af hans arbejde er blevet en meget instruktiv bog om bebyggelsesudviklingen i Søllerød kommune nord for København dokumenteret med en lang række ud tegnede kort og gengivelser af tidligere trykte, topografiske kort. Der er ikke sparet hverken på papir eller tryk (Poul Kristensen, Herning), så til trods for det lille format står de enkelte kort og de fleste af fotografierne knivskarpt i bogen.

Som grundlag har forfatteren bl.a. kunnet benytte de orohydrografiske kort, som tidligere er anvendt af Svend Aage Knudsen: »Landskab og Oldtid. Atlas over Søllerød og Lyngby-Tårnbæk kommuner.« 1982. Jens Johansen bruger dem bl.a. til en særdeles instruktiv analyse af de enkelte landsbyers oprindelige dyrkningsområder (s. 11).

Jens Johansen er ikke middelalderhistoriker, og det skal ikke bebrejdes ham. Han skulle nu have bedt om hjælp til afsnittene om »Pavebrevet 1186« og »Roskildebispens Jordebøger 1370« s. 14–19 og derved have haft mulighed for at udnytte kildematerialet bedre. Der er således ingen tvivl om, at der i 1100-årene var en hovedgård i Nærum, hvilket klart fremgår af pave Urban 3.'s bekræftelse af Absalons gavebrev fra 10/12 1186 og især af Innocens 3.'s stadfæstelse af samme brev 13/11 1198, hvori der omtales »mansiones de Burgbu et de Niartharum cum omnibus pertinentiis earum« (hovedgårdene i Borgby (på Amager) og Nærum med alle deres tilliggende) (Diplomatarium Danicum 1. rk. bd. 3 nr. 137 og 236). Denne hovedgård bestod endnu i 1370, hvor der i Roskildebispens jordebog nævnes en »curia« med 2 bol, som Nicolaus Paant besidder, hvortil hører 6 gårdsæder (»inquilinos«), og en rest af gården bestod sikkert så sent som 1660 med et landgildehartkorn på 16 tønder. Tilliggende til hovedgården i Nærum må have været dels hovedgårdsjorden (dyrket af de 6 gårdsæder) og dels fæstegods, hvorfor kortet s. 15 er meget misvisende.

Kortet s. 17 over situationen i 1370 efter Roskildebispens jordebog er ikke meget bedre. Dels synes forfatteren ikke at vide, at solidus og ørtug er

det samme, og dels foretager han nogle hasarderede omregninger af skyldjord til bol, hvilket med udgangspunkt i Svend Aakjærs gennemsnitsberegninger af bol i forhold til areal i 1688-matriklen så omsættes til tønder land. Cirkelslutningen bliver perfekt, da forfatteren på side 22 konstaterer: »Ved sammenligning af sognets dyrkede areal i 1688 ifølge Matriklen med det dyrkede areal ca. 1370 ifølge Roskildebispens jordebøger ses en nærmest forbløffende overensstemmelse«. Overensstemmelsen består kun i, at udviklingen i Søllerød sogn er parallel med gennemsnittet af Sjællands landsbyer, og det er ikke særligt forbløffende.

I 1700-årene var Søllerød sogn en del af Københavns Rytterdistrikt, bønderne blev arvefæstere i 1766 og udskiftningen skete relativt tidligt nemlig i 1771 og de nærmeste følgende år. De udskiftningskort, der er bevaret for Nærum, Vedbæk og Trørød, er meget udførlige og viser tydeligt den eksisterende agerstruktur før udskiftningen med angivelse af agre, åsnavne og gårde. Det sidstnævnte af kortene er udgivet i farver af Landbohistorisk Selskab, og kortet over Nærum er udtegnet af Jens Johansen (s. 32 og 33). Desværre har forfatteren helt opgivet at analysere situationen før udskiftningen og skriver om markbogen 1682 (s. 19): »Det er meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at stedfæste lokaliteter såsom gårde, huse, agre m.m.« I betragtning af at næsten samtlige marknavne fra 1682 genfindes på udskiftningskortene over Trørød og Nærum, synes denne konklusion at trænge til en revision f.eks. i form af en ny bog.

Ved samme lejlighed kunne der så også foretages en mere dybtgående analyse af det fremragende skovreguleringskort fra 1764, der er udtegnet på s. 29, bl.a. fordi kortet er et skoleeksempel på begrebet vangelag og viser, hvor velorganiseret det gamle kulturlandskab var.

I den resterende del af bogen, der handler om kortlægning, bebyggelsesudvikling og planlægning, er forfatteren tydeligt nok på hjemmebane, og der gives en glimrende skildring af disse forhold med et fint samspil mellem tekst, fotografier og kort og med en nyttig teknisk beskrivelse af kortmaterialet (bilag 1), hvor det især er interessant at læse om det ganske enestående »Topografisk Matrikelkort 1940«, der forener Geodætisk Instituts kort med oplysningerne fra matrikelkortene.

Derimod kan det nok diskuteres, om det er rimeligt at genoptrykke Kraks moderne vejkort over kommunen i en sådan sammenhæng, men hvad der ikke kan diskuteres er, at der med Jens Johansens bog er leveret et vældigt godt grundlag for videre lokalhistoriske arbejder i Søllerød kommune.

Karl-Erik Frandsen

Danmarks Kirker, Holbæk Amt. Ved Marie-Louise Jørgensen og Hugo Johansen. Natio-

nalmuseets og Poul Kristensens Forlag 1987-88. Hæfte 14-15, 156 s. ill. kr. 110. Hæfte 16-17, 155 s. ill. Kr. 122,- indb. 149,-. Hæfte 18, 119 s. ill. kr. 94,50, indb. 122,-.

Med udgivelsen af disse 430 sider beskrivelser af landsbykirker i Holbæk amt er der taget et ordentligt skridt mod fuldførelsen af hele amtets kirkebeskrivelser og dermed afslutningen af kirkeværket for hele Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Her drejer det sig om kirkerne i hele Ars herred, egnen omkring Kalundborg, og en del af Skippinge herred længere mod øst. Endnu resterer Odsherred og amtets købstadkirker.

Røsnes, Raklev, Tømmerup og Årby kirker findes i hæfte 14-15 og Rørby, Ubby, Svallerup, Store og Lille Fuglede i hæfte 16-17; altså dermed Ars herreds kirker samlet i de to dobbelthæfter. Gennemlæsningen af de indgående og som altid solidt videnskabeligt funderede beskrivelser giver både indtryk af de egnsspecifikke træk og det unikke ved hver kirke. Til det typiske for egnen hører, at der er ret store dele af det romanske murværk bevaret, men også at der er udvidet og bygget til igennem middelalderen, så de bygningshistoriske afsnit ofte bliver meget omfattende. Det gælder navnlig de store kirker i Årby og Ubby. Her har det bygningsarkæologiske materiale kunnet suppleres af N.L. Høyens tegninger og skitser fra 1832 og af grundige opmålinger, udført ved restaureringer i forrige århundrede.

Alle kirkerne hørte fra midten af 1700-tallet og frem til overgangen til selveje omk. 1910 under Lerchenborg, hvilket har bidraget til en vis arkitektonisk ensartethed. Man restaurerede nemlig, i lighed med hvad man ser under andre store godser, ret ensartet og hårdhændet. Lerchenborgs restaureringsarkitekt, Vilh. Tvede nedrev, genopbyggede og dekorerede særdeles frit. Den meget store og spændende Ubby, som menes knyttet til Hvideslægten, fik ved restaureringen en helt ny apsis og indre murstensornamentik, så den rigtigt kunne passe til Hviderne og formodningen om, at Esbern Snare var bygherre. Der er dog også ældre fælles træk i arkitekturen, f.eks. de særlige vestsjællandske gavlblendinger på tårne og andre tilbygninger af ældre dato.

Noget ganske særligt er Raklev kirke, fordi den i modsætning til de øvrige først er opført efter reformationen, i 1547, hvor sognet blev adskilt fra S. Olai i Kalundborg. Her er ingen hvælvinger eller billedpragt, men spartansk og enkelt i pagt med reformationens ideer.

Ars herreds kirker har bevaret fint renaissance- og barokinventar fra lokale værksteder. Det eneste, man i tidens løb for alvor har forsøgt at forgribe sig på, er de plane flader på altre og prædikestole. Rørby kirke led i 1847 den tvivlsomme skæbne at blive begavet med et alterbillede malet af Lucie Ingemann, gift med digteren. Det blev trods bi-

skop Mynsters advarsel opstillet foran et pragtstykke af et skabsalter fra 1500. Det kunne heldigvis flyttes igen.

Vil man studere velbevarede gotiske kalkmalerier med drager og dommedag m.m., er Rørby kirke et godt valg. Her lader billederne sig ret umiddelbart opleve. Så er Raklevs 1200-tals billeder med mordet på Erik Plovpenning og den helgenlegende, der opbyggedes, straks mere komplicerede. Først med de allernyeste undersøgelser tegner der sig et klart og meget spændende billedprogram. Kirkeværkets er her helt uundværligt.

Kirkerne i Føllenslev, Særslev og Bregninge i hæfte 18 er begyndelsen på Skippinge herred. Man er nu uden for Lerchenborgs dominans og ovre i Dragsholms. Den rødkalkede meget store Bregninge kirke er hovednummeret i dette hæfte. Kor og skib er det oprindelige romanske, men ellers påvises en stribe af udvidelser, som menes at have sammenhæng med, at kirken havde særlig mange tiendeydere, og derfor en god økonomi (s. 1717). Der kan nok tænkes andre grunde til udvidelserne end blot rigdommen? Det kunne man have ønsket et bud på, selv om kirkeværkets ærinde ikke er det debatterende.

I det indre er der et væld af kalkmalerier, hvoraf nogle først er opdaget i 1969 – oven i købet billeder af Isefjordsmesteren.

Teksten, der nødvendigvis må være tæt af de mange oplysninger, som efter den faste beskrivelsesplan skal med, løftes velgørende af billederne. Det er klart, at de farvebilleder, der nu er kommet med i værket, er øjenlyst, men nyd også de mange gamle fotografier, som med eller uden sammenligninger med de tilsvarende moderne, afslører detaljer om ældre tids dårlige vedligeholdelse og af og til mærkeligt rodede interiører. Så synes man uvilkårligt, at det går fremad – selv i kulturelle sparetider.

Margit Mogensen

Tove Michelsen: Bibliografi over idrætten i Aalborg. Udg. af Samvirkende Idrætsforeninger i Aalborg i samarbejde med Lokalhistorisk arkiv for Aalborg Kommune. 1989 104 s., ill. Kr. 100,-.

Som det vil være bekendt er en masse forskellige nye emner blevet taget op i dansk kulturhistorisk forskning indenfor de sidste 10 år. En emnekreds, som med stort udbytte er dukket frem, drejer sig om idræt, sport, kropskultur – eller hvordan man nu benævner den. Den kulturhistoriske idrætsforskning har i vid udstrækning haft udgangspunkt i problemstillinger omkring gymnastikken i forrige århundredes politiske og kulturelle kamp (fremprovokeret af Ove Korsgaards »Kampen om kroppen«). Den diskussion, samt andre problematik-

ker, såsom idræt og køn, land kontra by, idræt kontra sport, har drejet sig om den nationale danske idrætsarv, og den får vi forhåbentlig yderligere udviklet i de kommende år (og endnu flere idrætsgrene får forhåbentlig deres analyser). Men interessen for idræt og sport har også i allehøjest grad været lokal – naturligt nok, al den stund idrætsaktiviteter netop for langt de fleste udøveres vedkommende er knyttet til lokalsamfundet, det være sig sognet, landsbyen eller bykvarteret. Derfor er der naturligvis også blevet skrevet om lokal idræt og sport i de senere år – men også tidligere. Trods forskernes manglende interesse for emnet har idrætten selv »formået at markere sig som en stadig mere væsentlig del af vores kultur«.

Citatet er fra forordet til denne bibliografi over idrætten i Aalborg, der viser at beskæftigelsen med idræts- og sportskultur i lokalsamfundet bestemt ikke er af ny dato.

Bibliografien inddrager alt materiale om sport og idræt i Stor-Aalborg, og tidsafgrænsningen er 1862–1988. Medtaget er avis- og tidsskriftartikler, jubilæumsskrifter, samleværker, erindringer, love og medlemsblade fra de forskellige foreninger. Inddelingen er efter fire afsnit om »Idræt generelt«, »Idrætsanlæg«, »Stævner. Opvisninger« og »Uddannelse. Forskning« – baseret på de enkelte idrætsgrene, og det gør det nemt at finde rundt i bibliografien. Ikke mindst også takket være et godt navneregister og et sagsregister (som omfatter henvisninger til de enkelte foreninger). Det er således nemt at få overblik over en enkelt idrætsgren i Aalborg – over en enkelt klub, evt. med flere idrætsgrene på programmet – eller over en bestemt persons indsats. På den måde må bibliografien hilses velkommen. Måtte flere byer, områder, idrætsgrene få deres egen bibliografi – de er guld værd i det kulturhistoriske arbejde og i undervisningen!

Med hensyn til forordets frejdige påstand om at idrætten selv har markeret sig trods stedmoderlig behandling fra kulturhistorisk side, så viser bibliografien, at der er noget om snakken. Specielt påstanden om de kulturhistoriske institutioners forsømmelser. Den omfattende opregning af skriftlige fremstillinger gør det tydeligt, at disse sjældent er forfattet af historikere eller andre fagfolk. Det har klubberne eller foreningerne selv klaret. Et check på det store afsnit om fodbold (85 titler + 14 medlems- og klubblade registreret) viser, at langt størstedelen består af jubilæumsskrifter (22 stk. – oftest på et meget begrænset antal sider), love for foreningerne (26 stk.) og forskellige tidsskriftsartikler. Små, men naturligvis lokalt vigtige bidrag til idrætshistorien. De større fremstillinger kniber det derimod gevaldigt med. En række værk-artikler om de forskellige klubber stammer alle fra samme værk, nemlig Axel Alstrups »Jydsk fodbold i fortid og nutid«.

Der ligger et stort arbejde i at samle denne masse af små enkeltelementer til en større syntese

om Aalborg-fodbolden. Et arbejde som man godt kan forestille sig gennemført – Limfjordsbyens traditionelt store sportsinteresse taget i betragtning – evt. i stil med Samuelsen's billedværk om »Ildræt i Aalborg gennem 100 år« fra 1985.

Men med bibliografien har folk i Aalborg – og idrætsforskere generelt – fået et redskab, som kan bruges. Bogen er blot en begyndelse – en slags status over tingenes tilstand. Og den viser at arbejdet med idrættens kulturhistorie nemt kan kvalificeres og intensiveres – både på landsplan og i det lokale.

Poul E. Porskær Poulsen

Tage Kaarsted (red.): Folk i Århus. Århus Byhistoriske Udvalg. 1987. 238 s., ill. Kr. 165,-.

Siden 1808 har enhver Ridder af Dannebrog skullet indsende en levnedberetning til Ordenskapitlet. Desværre gik samlingen tabt ved Christiansborgs brand 1884. Siden er oparbejdet en ny samling på ca. 35.000 selvbiografier, idet Dannebrogsmænd fra 1904 også skulle afgive beretninger.

Ud fra denne samling har ordenshistoriografen, Tage Kaarsted, udvalgt 27 bidrag fra mænd, som har virket i Århus. Ved udvælgelsen er tilstræbt en spredning i tid, samfundslag, erhverv og bydel i Århus. Grupperne er bedst karakteriseret ved overskrifterne: handelsmænd, bygmestre, industri og håndværk, fra de slesvigske krige, soldater, politikere, fra kulturlivet, bestillingsmænd, lovens håndhævere.

Umiddelbart skulle man tro, at en levnedsskrivelse affattet til Ordenskapitlet ville have et

officielt og nøgternt præg, men dette er langt fra tilfældet med disse bidrag. Tværtimod dominerer hos mange mere »uvedkommende« træk som barn-dom, skolegang, fritidsliv – eller danske civilisters flugt fra Gottorp i 1864. Omfanget af beskrivelserne varierer meget, fra 2 til 31 sider. Nogle er for summariske til at fortælle noget. I sagens natur er bidragyderne de gode borgere, fortrinsvis embedsmænd og større næringsdrivende.

For læseren med særlig interesse for Århus er her utvivlsomt meget at hente. En sidegevinst ved det topografiske udgangspunkt er, at lokaliteter og personer går igen, så man oplever genkendelsens glæde flere steder undervejs.

For en mere udenforstående er udvælgelsen ikke så problemfri. Nogle af erindringerne er virkelig fortrinlige, men deres værdi øges ikke ved muligheden for at sammenholde livsforløb, da de er yderst uegale m.h.t. tid, indhold og længde. Som eksempel kan nævnes fire repræsentanter for industri og håndværk, alle født 1860–68. De spillede en rolle i Århus stærke økonomiske vækst på nogenlunde samme tidspunkt, omkring århundredskiftet. De tilhører en interessant gruppe, hvor erindringsmaterialet ikke er for omfattende. Måske kunne det have været meget givende at sammenholde de fires forudsætninger, karriere, holdninger holde de fires forudsætninger, karriere, holdninger m.v., men to af erindringerne er meget korte, og den tredje handler mest om »Dansk Arbejde«. H. Vestesens meget spændende selvbeskrivelse omkring A/S Frichs står således ret alene.

Det bør roses, at der efter hver enkelt er tilføjet yderligere data, samt eventuel henvisning til yderligere biografering. Billedteksterne er oplysende og med dejlige strejf af humor.

Peter Korsgaard